

ZOOMORFNI, TERIOMORFNI I TETRAMORFNI SIMBOLI NA KOVANOM NOVVCU 3. DIO

Nakon što je u prva dva dijela (vidi: Numizmatičke vijesti, broj 70./2017. i 71./2018.) opisao simboličke prikaze ptica na antičkom i srednjovjekovnom novcu, autor u trećem dijelu ovog rada započinje opis simboličkih prikaza ostalih životinja na novcu. U uvodu opisuje i objašnjava važnost zoolatrije i temeljne simboličke klasifikacije životinja. Govori o podrijetlu simbolike životinja i njihovoj vezi s totemizmom. U prvom poglavlju objašnjava simboliku i vrste tetramorfa. Drugo, najveće poglavlje prikazuje konja na kovanicama, jednog od najstarijih i najraširenijih zoomorfnih simbola. Rad završava opisom simbola Pegaza.

U prvom dijelu ovog rada spomenuli smo iznimnu važnost zoomorfnog simbolizma, koji proizlazi iz ljudskog interesa za različita obilježja, pokrete, oblike i boje životinja, ali i za njihov specifičan odnos s čovjekom. Od najranijih početaka ljudi su pripitomljavali životinje, vodili i čuvali svoja stada od grabežljivih životinja i putovali na velike udaljenosti uz stada domaćih životinja. Osim za prehranu i transport, ljudi su koristili životinje u bitkama ili ih lovili zbog sporta. Prikaze životinja pronalazimo na zidovima špilja i na različitim materijalnim artefaktima iz svakodnevnog života: na oslikanom ili klesanom kamenu, na oslikanoj keramici i glini, na lijevanim ili kovanim plemenitim kovinama. Istovremeno, životinje su korištene i u religiozne svrhe. One su povezivane s bogovima i rabljene su za zazivanje božje pomoći ili za zahvale bogovima.

Podrijetlo simbolike životinja blisko je povezano s totemizmom i obožavanjem životinja. Simbolizam svake životinje ovisi o njezinu položaju u simboličkom uzorku te o stavu i kontekstu u kojem je prikazana.¹ Tako simbol "pripitomljene životinje" može značiti preokret tih simboličkih značenja koja su povezana s istom životinjom kad je ona divlja. U borbi viteza i divlje (ili mitološke) životinje, jedne od najčešćih tema u simbolici, viteška pobjeda može se sastojati od smrti životinje, ali i od njezina pripitomljavanja. Životinje su simboli kozmičkih, materijalnih i duhovnih načela i snaga, a primjer za to jesu znakovi Zodijaka koji evociraju kozmičku energiju.² Zoolatrija je bila tipična za drevni Egipat, gdje se o životinjama vodila osobita briga i gdje su se štovale jer su bile *stjecište dobrih i strašnih oblika božanske sile*. U svakom egipatskom gradu plemenski je bog bio utjelovljen u pasmini zaštićenoj tabuom.³

U asirskim i perzijskim bareljefima, pobjeda "više" životinje nad "nižom" životinjom uvijek znači pobjedu višeg (uzvišenog) života nad nižim instinktima, kao primjerice

¹ Cirlot, Juan Eduardo: str. 10.

² Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina: str. 825.

³ Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina: str. 825.

u slučaju simboličkog prikaza karakteristične borbe orla sa zmijom. Pobjeda lava nad bikom obično označava pobjedu dana nad noći i, analogno, svjetla nad tamom, odnosno dobra nad zlom. U drevnom Egiptu bikova glava navrh štapa bila je simbol moći, odnosno simbol faraona koji posjeduje moć upravljanja sunčevim ciklusom. U antičkim i srednjovjekovnim djelima zrcali se primitivan pogled na životinje.⁴ Za razliku od čovjeka, koji je dvoznačan, a time i složeno biće, životinje su jednoznačne jer njihove pozitivne ili negativne kvalitete ostaju zauvijek iste. Takvo mišljenje omogućavalo je klasificiranje pripadnosti svake životinje određenom načinu kozmičkih pojava. Različite faze evolucije životinja, koje se očituju u različitim stupnjevima biološke kompleksnosti, od insekata i gmazova do sisavaca, odražavaju hijerarhiju instinkata.⁵

Temeljna simbolička klasifikacija životinja stvorena je prema konceptu antičkih filozofa koji objašnjava strukturu prirode postojanjem četiri osnovna elementa: vatre, zemlje, zraka, i vode. Tako se vodene i amfibijske životinje povezuju s vodom, gmazovi sa zemljom, ptice sa zrakom, a sisavci s vatrom (jer su toplokrvni).⁶ Patka, žaba i riba, koliko god se razlikuju jedna od druge, sve su povezane s idejom vode. S druge strane, životinje poput zmajeva i zmija, ponekad su dodijeljene vodi, ponekad zemlji, a ponekad i vatri. Najvažnije mitološke životinje jesu: zmaj, grifon, sfinga, sirena, harpija, Minotaur, Jednorog, Pegaz, Hipogrif, Hимерa, Lamija i sl. Mnoge od tih životinja često vidimo kao simboličke prikaze na kovanicama.

Orao i lav zbog svojih osobina, poput ljepote i borbenog duha, postali su univerzalno prihvaćeni kao alegorijski prikazi tih kvaliteta. Amblemske životinje (*signa*) Rima bile su: orao, vuk, bik, konj i divlja svinja. U simbolici, kad god se životinje (ili neki drugi simbolički elementi) spajaju u sustav, poredak je uvijek vrlo važan, što implicira njihovu hijerarhijsku prednost, a obično se temelji na analognim i numeričkim obrascima kao što je primjerice tetramorf, o kojem ćemo govoriti malo kasnije.

Zbog učestalih progona sljedbenici kršćanskog nauka kroz određenu simboliku u umjetnosti, koja je zapravo ikonografsko preslikavanje riječi u sliku, iskazivali su štovanje prema Kristovom učenju. U tom ranokršćanskom razdoblju, kršćani su simbolima prenosili poruke koje su bile nerazumljive pripadnicima drugih vjerovanja, a nastali su u 2. stoljeću kao katakombno zidno slikarstvo. U tom reduciranom likovnom rječniku koji sadrži temeljne poruke kršćanstva i Kristova nauka ranokršćanski simboli pretežno su vezani za Krista. Ta se simbolika prilagođavala društveno-kulturnim prilikama i likovnom izričaju pojedinih povijesno-stilskih epoha. Danas temeljni grafički simbol kršćanstva, križ, u kojem su sabrane sve temeljne dogme kršćanstva, nastao je kasnije, jer je bio lako prepoznatljiv i razumljiv u ta opasna vremena. U doba progona Krist se često prikazuje kao riba, golub ili janje, odnosno kao Jaganjac Božji (*Agnus Dei*).

Prikaz ribe, jedan je od najrasprostranjenijih i najprepoznatljivijih simbola kršćanstva, ima važno i višestruko značenje. Riba je ujedno simbol duše što proizlazi iz metafore "Krist kao ribar duša", ali ona je i svojevrsan kriptogram jer riječ riba na starogrčkom jeziku sadrži inicijale imena Isusa Krista: Isus Krist, Sin Božji, Spasitelj. Česti zoomorfni simbol prikaz je jelena - simbol duše prema Psalmu 42, ili likovni prikaz

⁴ *Schneider, Marius.*

⁵ *Cirlot, Juan Eduardo:* str. 10.

⁶ *Cirlot, Juan Eduardo:* str. 11.

Krista kao Dobroga pastira, koji je likovno posuđen iz helenističke ikonografije. U doba romanike učestalo se pojavljuju i sljedeće životinje: paun, vol, orao, zec, lav, pijetao, ždral, skakavac, jarebica i dr. Njihovo simboličko značenje izvodi se iz Svetog pisma ili iz patrističke* tradicije, a ponekad i iz očite analogije, primjerice leopard-okrutnost.⁷

Drevni interes za životinje, kao nekog oblika prijevoznoga sredstva kozmičkih značenja, pratimo od najranijih početaka neolitskog doba. Tako božanstva često jašu na životinjama: Višnu jaše na Garudi - čovjeku orlu, Šiva jaše bika, Yama jaše bivola, Varuna i Apolon ribe, Vayu jaše na antilopi, Durga na tigru, Odin jaše na konju, a Krist na magarcu.⁸ Navedene simboličke upotrebe životinja počivaju na općem simbolizmu životinja u kojima su povezane s tri glavne ideje: životinja kao prijevozno sredstvo, kao objekt žrtvovanja, i kao inferiorni oblik života.⁹

Heraldičko značenje stavova u kojima su prikazane simboličke životinje obično je očigledno; to je protuteža dviju istovjetnih ili dviju različitih životinja, koja označava ravnotežu, odnosno pravednost i red, kao što su simbolizirane primjerice dvije zmije kaduceja. Obično se prikazuju životinje koje podupiru štit ili nadvisuju vrh kacige.¹⁰ Jung podržava ovo tumačenje svojim razmatranjem o tome da protuteža lava i jednoroga u britanskom grbu označava unutarnji stres uravnoteženih suprotnosti koje pronalaze ravnotežu u sredini.¹¹

Ljudska umjetnost odraz je prirode, ona je zapravo imitacija i apsorpcija njezine biti. Kovanice koje su stvorili ljudi nisu ništa drugo nego uključivanje te umjetnosti u svoj svakodnevni život.

Fauna je bila inspiracija za mnoga umjetnička djela, pa i za kovanje novaca. Na prvim kovanicama najzastupljeniji su tipovi koji nose prikaz životinja. Pored njih učestali su primjerci s prikazima mitoloških, monstuoznih bića, kreiranih od dvije ili više životinja, kao što su: Gorgona, Himera, Pegaz, krilata svinja (vepar), grifon, Kentaur i sl. Čini se da su najmaštovitiji u izradi tih strašnih čudovišta (*monstra horrenda*) bili graveri Cyzicusa.¹²

Autonomnost gradova Male Azije simbolizirana je prikazivanjem njihovog vijeća, senata ili demosa, a s tim u vezi i sa simboličkim prikazima različitih atributa vladara ili država. Ideju o slobodi ponekad je izražavao prikaz neobuzdanog konja, kao primjerice na kovanicama Termessosa u Pizidiji, grada kojemu je Rim priznao neku vrstu slobode.

* Patristika (prema lat. pater: otac), razdoblje crkvenih otaca i drugih kršćanskih pisaca od II. do VII/VIII. st.; crkveni nauk u početcima osnivanja i obrane kršćanske vjere, teologije i filozofije. Patristika u širem smislu obuhvaća svu starokršćansku literaturu i pisce. Patristika je također naziv za teološku granu koja proučava nauk antičkih crkvenih pisaca. www.enciklopedija.hr

⁷ Cirlot, Juan Eduardo: str. 12.

⁸ Woolsey, J. M.: str. 24.-25.

⁹ Bayley, Harold.

¹⁰ Cirlot, Juan Eduardo: str. 13.

¹¹ Jung, C. G.: 1953.

¹² Hill, G. F.: str. 161.

Slika 1. Termessos, Pizidija, danas provincija Antalija - južna Turska, AE18, 71.-36. pr. Kr., 4.30 g. Ovjenčana glava Zeusa udesno / TEP ispod konja u slobodnom galopu ulijevo, SNG France 3, 2117; Pariz 842.

U istu kategoriju pripada i tip kovanica s prikazom djeteta Herakla koji davi zmije. Taj je prikaz simbolizirao uspon Tebe protiv spartanske nadmoći, a bio je upotrebljavan i u raznim drugim državama, na Rodosu i Samosu.¹³

Slika 2. Mysia, Cyzikos. *Symmachy* novac. Oko 404. ili 394. pr. Kr. AR Tridrahma (21mm, 11,41 g, 6h). Dijete Herkul kleči udesno, davi zmiju omotanu oko obje ruke; Σ-Y-[N] uokolo / glava lava lijevo; dolje tuna okrenuta ulijevo; KY-ZI uokolo.

Rasprostranjenost ili učestalo pojavljivanje neke životinje ili biljke u određenom području bila je dovoljna da potakne njezino usvajanje kao oznake gradova tog okruga. To što je ta usvojena oznaka ponekad imala komercijalnu važnost za svoje područje, nije utjecalo na njezino prikazivanje na lokalnom novcu. Školjka Kume u Kampaniji, kukuruz Metaponta, vino Naksosa, Mende i Maroneje, divlji celer Selinunta, krava Eubeje, sipa Koresia, i biljka silfij (*silphium*) Kirenaike, pripadaju istoj kategoriji, oznaka su komercijalne važnosti za svoje područje, prikazane na njihovim novcima.¹⁴

Tarant (za rimske vlasti poznat kao Tarent - latinski *Tarentum*) osnovan je pred kraj 8. stoljeća kao jedina spartanska kolonija na zapadu. Nastao je kao posljedica društvene krize čiji su protagonisti bili Parteni (spartanska djeca rođena iz nezakonitih brakova tijekom rata između Sparte i Mesenije) predvođeni Falantom, a dobio je ime prema mitskom junaku Tarasu, koji je stigao do mjesta na dupinu kojeg je poslao njegov otac

¹³ Hill, G. F.: str. 173.

¹⁴ Hill, G. F.: str. 173.

Posejdon da bi ga spasio od brodoloma. Na tu mitološku priču o nastanku kolonije aludiraju kovanice Taranta, na kojima je prikazan Taras kako jaše na dupinu.¹⁵ Prema nekim mišljenjima na tim kovanicama zapravo je prikazan Fantal kako jaše delfina, a kojem se pripisuje ista mitološka priča kao i Tarasu.¹⁶

Slika 3. Kalabrija, Tarentum. Oko 302. pr. Kr. AR Nomos (20mm, 7.87 g, 11h). Goli mladić na konju udesno, kruni; ispod, ΣΑ iznad jonskog kapitula / Taras ili Fantal na dupinu okrenut ulijevo, drži zmiju; KO [N] dolje.

Fischer-Bossert grupa 75, 971 (V378/R747); Vlasto 654; HN Italy 947.

Bez obzira na različitu etničku pripadnost, rane kovanice gradova Regija (Reggio Calabria) i Messane (Messine, Zankle), koja se nalazi neposredno preko uskog tjesnaca na Siciliji, skoro su identične. Uzrok je tomu zajednički vladar, tiranin Anaxilas.

Slika 4. Brutij, Regij. Oko 478.-476. pr. Kr. AR Didrahma (17,40 g). Kočijaš u dvopregu udesno, list u egzergu/ zec skače udesno, uokolo legenda.

Prikaz dvoprega s mazgama, na licu kovanica navedenih mjesta, svakako je u spomen na uspjeh koji je Anaxilas postigao u utrci s mazgama na Olimpijskim igrama 484. ili 480. pr. Kr. Značenje zeca na poleđini tih kovanica još nije jasno. Prema Aristotelu, Anaxilas je naselio zečeve u tim krajevima, prema drugoj teoriji moguće je da zec ima

¹⁵ Hill, G. F.: str. 173.

¹⁶ Hall, M. Jonathan.

neke veze s vjerskim uvjerenjima peloponeškoga stanovništva koje se naselilo u doba Anaxilasa. Prema još jednoj teoriji, zec bi mogao biti povezan sa štovanjem Pana, koji je na nekim kovanicama Messane prikazan kako miluje zeca.¹⁷

Zoomorfni simboli: glave pijetla, labuđe glave i zmijske glave, na kovanicama Likije, kao i tipovi na kojima je triskel smješten iznad orla i lava na kovanicama Aspendosa najvjerojatnije imaju solarnu konotaciju.¹⁸

Možemo zaključiti da se pravo značenje ikonografskog i simboličkoga sadržaja prikazanog na novcu može dokučiti samo proučavanjem konkretnih povijesnih okolnosti u kojima su ti prikazi nastali, a ne samo prepoznavanjem vanjskih ikonografskih svojstava prikaza, kao što su tema i stil prikazanoga.

Tetramorf

Simboličke skupine životinja obično se temelje na analognim i numeričkim obrascima. Tetramorf je temeljni primjer zapadnjačke tradicije koji predstavlja četiri lika iz Ezekielove vizije (1, 5-14) i iz Ivanova viđenja (4, 6-8). Ezekiel je proročki poziv osjetio ugledavši u viđenju Boga gdje sjedi na prijestolju među četiri krilata bića s licem čovječjim, lavljim, volujskim i orlovskim, tvoreći tetramorf ili "apokaliptičke životinje".¹⁹ Ta *četiri Bića*, kako se nazivaju u *Otkrivenju*, simboliziraju posvudašnjost božanske prisutnosti, četiri stupa Božjeg prijestolja, četiri evanđelista, Kristovu poruku, nebo i svijet odabranih, sveto mjesto i svaku transcendenciju.²⁰

Slika 5. Poljska, naličje komemorativne 2 złote, 2000. godina, tetramorf s prikazom simbola četiri evanđelista.

Tetramorfi postoje i u drugim tradicijama u kojima, čini se, odgovaraju četirima stranama svijeta i uređenju svijeta.²¹ Relativno uobičajena navika uređenja kraljevstava podjelom zemlje u četiri pokrajine, plus središte, podrazumijeva istu osnovnu ideju. Tako se Irska nekad nazivala „Otok četiriju kraljeva“, ti kraljevi odgovaraju četirima

¹⁷ Hill, G. F.: str. 175.

¹⁸ Baldwin, Agnes: str. 81.

¹⁹ Hall, James: str. 86.

²⁰ Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina: str. 697.

²¹ Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina: str. 698.

regijama, a u petom, u središtu, vladao je *Visoki kralj*, poput Krista Pantokratora među četiri simbola.²²

Orijentalna ikonografija i egipatske slike morale su imati veliki utjecaj na Ezekielovu viziju. Četverodijelna skupina životinja u sumerskoj umjetnosti sastoji se od lava, orla i paunova na leđima vola. Egipatska Knjiga mrtvih, s druge strane, spominje skupinu od tri bića s glavama životinja i četvrtog bića s dugouhom ljudskom glavom.²³ Uspoređujući Ezekielovu viziju koja sadrži lava, orla, vola²⁴ i čovjeka s četverodijelnom grupom drevne Mezopotamije (lav, orao, vol i paun) doći ćemo do jednadžbe paun = čovjek.²⁵

Kineski niz od četiri dobrohotne životinje sastoji se od jednoroga, feniksa, kornjače i zmaja, a njihova ekvivalentna korespondencija trebala bi biti sljedeća: zmaj odgovara lavu, jednorog volu, kornjača čovjeku i feniks orlu.²⁶ Sv. Jeronim predlaže sljedeće korespondencije: lav koji odgovara uskrsnuću, orao uznesenju/uzlaženju, čovjek utjelovljenje i vol utjelovljuje muku (žrtvena životinja). Prema osobitom značaju svakog od četiri evanđelja, a poglavito njihovih prvih poglavlja, kršćanska ikonografija tetramorfa odgovara podijeli: čovjek-Matej, lav-Marko, vol-Luka i orao-Ivan.²⁷

U ezoteričnoj i hermetičkoj misli četiri bića mogu se interpretirati i poistovjetiti simbolički ovako: orao je zrak, intelektualna djelatnost; lav je vatra, snaga i kretanje; vol je zemlja, rad, strpljivost i žrtva; a krilati je muškarac anđeo koji simbolizira duhovnu intuiciju.²⁸ Schneider povezuje životinje tetramorfa s notama tetrakorda*.²⁹

Konj

U ovom poglavlju opisat ćemo prvenstveno one prikaze konja u kojima je on prikazan samostalno, odnosno bez jahača ili kočije. U tom ikonografskom obliku konj je predstavljao simbol, a u prikazima s konjanikom ili kočijom uglavnom nije tako.

Simbolika konja vrlo je složena i izvan određene točke nije jasno definirana.³⁰ Konj može predstavljati vjetar i morsku pjenu, ali i vatru i svjetlo.

Osim drvenog trojanskog konja sačuvanog u spisima Homera i Virgila, najpoznatiji konj grčke mitologije bio je Skyphios (Skeironites), kojeg su Grci smatrali prvim

²² Cirlot, Juan Eduardo: str. 338.

²³ Cirlot, Juan Eduardo: str. 338.

²⁴ Često se kao ikonografski simbol evanđelista Luke umjesto vola navodi bik, a rjeđe i june. U ovom radu držat ćemo se uobičajenog stava zbog preciznijeg simboličkog značenja vol = žrtva, mučeništvo, bik = surova snaga.

²⁵ Schneider, Marius.

²⁶ Cirlot, Juan Eduardo: str. 339.

²⁷ Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina: str. 697.

²⁸ Cirlot, Juan Eduardo: str. 339.

²⁹ Schneider, Marius.

* tetrakord (grč. τετραχορδον), u glazbi, niz od četiriju uzlaznih ili silaznih susjednih tonova u rasponu intervala kvarte. Kategorija tetrakorda mnogo je važnija za starogrčku teoriju glazbe iz koje i potječe, a kojoj je bila temelj. www.enciklopedija.hr

³⁰ Cirlot, Juan Eduardo: str. 152-153.

konjem, rođenim od morskog boga Posejdona i zemlje. Iako je bio povezan i s bikom, Posejdonova veza s konjima bila je osobito bliska i u mitovima i kultovima.³¹ Ta veza čini se prikladnom zbog više razloga; jedna od mogućnosti je to što je konj predstavljao jednu od najmoćnijih sila prirode kojom ljudi mogu dominirati. Isto tako konj je imao ktioničke asocijacije i imao je važnu ulogu u velikom broju drevnih obreda, pa ga tako pronalazimo kao životinju povezanu s ritualnim pokopima u ktonskim kultovima.³² Drevni stanovnici Rodosa prinostili su godišnju žrtvu suncu tako da su četveroprege bacali u more. Treći razlog takvoj vezi moglo je biti to što se u grčkom folkloru konjima često pripisuje zasluga stvaranja izvora.³³

Konj je bio posvećen i Marsu, a iznenadna pojava konja smatrala se pretkazanjem rata. Sanjati o bijelom konju smatralo se znakom smrti.

Epona je božica zaštitnica konjâ i jedina od keltskih božanstava koja je uspjela prodrijeti u romanizirane kulture preko granica Galije, pa su je u Galiji i Britaniji štovali i rimski vojnici. U Walesu joj odgovara Rhiannon, a u Irskoj Macha.

Konj je bio i simbol intelekta, što je razlog čestih prikaza četiri konja, odnosno četveroprega, jer je broj četiri simbol jednakosti, pa tako četiri konja simboliziraju neskladne sposobnosti uma koje su dovedene u kontrolu i uvježbane u savršenu ravnotežu.³⁴

U antici je konj često obdaren određenim moćima čaranja kao što su vidovitost, odnosno pronicljivost, pa u pričama i legendama konji često imaju zadatak davanja pravodobnog upozorenja njihovim gospodarima. Iz te čarobne prirode konja proizašlo je uvjerenje da konjska potkova donosi sreću.³⁵

Konj je oduvijek voljen i štovan zbog svoje snage, brzine, ljepote i gracioznosti. Najranije slike konja pojavljuju se na zidovima špilje Chauvet u Francuskoj, prije gotovo 36.000 godina.³⁶ Pripitomljavanjem divljih konja oko 5.000 godina pr. Kr. na euroazijskim stepama, ljudi su prepoznali njihovu iskoristivost u transportnom, vojnom i sportskom smislu, ali i odlike kao što su inteligencija i lojalnost. Budući da je uzgoj i uzdržavanje konja vrlo skupo, ubrzo je postao simbol aristokratskog statusa i moći, stoga ne čudi da se konji pojavljuju na raznim drevnim kovanicama.

Vjerojatno su prve kovanice s prikazom konja kovane od elektruma (legure zlata i srebra) oko 600.-550. godine pr. Kr. u nepoznatoj kovnici u Joniji na obali Egejskog mora, a današnjoj središnjoj Anatoliji u Turskoj. Na tim kovanicama prikazana je prednja polovica konja ili *protoma** s uzdama i žvalom. Na prvim kovanicama protoma je češće prikazivana nego cijela životinja.

Propinjući konj prikazan je na licu zlatnog statera (tzv. darika) koji se pripisuje posljednjem izvornom egipatskom faraonu 30. dinastije, Nakht-hor-ebu, poznatijem

³¹ *Hard, Robin*: str. 101.

³² *Cirlot, Juan Eduardo*: str. 152.-153.

³³ *Hard, Robin*: str. 101.

³⁴ *Bayley, Harold*: str. 156.

³⁵ *Cirlot, Juan Eduardo*: str. 152.-153.

³⁶ [<https://www.nationalgeographic.com/photography/proof/2015/01/05/shooting-chauvet-photographing-the-worlds-oldest-cave-art/>].

kao Nektanebo II. (360.-342. pr. Kr). Na naličju tog zlatnika prikazana je horizontalno položena prsna ogrlica (*nebew* = “zlatno”), iznad prikaza dušnika i srca (*nefer* = “dobro”), što bi značilo “dobro zlatno”.³⁷

Ako je determinacija toga zlatnika točna, a temelji se prvenstveno na povijesnim dokazima, a ne na samim kovanicama koje nemaju određenu etničku oznaku ili monogram, to je jedino poznato korištenje hijeroglifa na čisto egipatskom novcu. Te su kovanice najvjerojatnije kovane za plaćanje grčkih plaćenika, koji su navikli biti isplaćivani u zlatu.³⁸

Slika 6. Zlatni stater; Egipat, faraon Naktanebo II. 361.-343. pr. Kr. Propinjući konj udesno/ Hijeroglifski prikaz „dobrog zlatno“: ogrlica s prsima (*nebew* = „zlatno“) koja vodoravno prelazi preko dušnika i srca (*nefer* = „dobro“).

Kartaga kao bogata trgovačka država s oko 700.000 stanovnika, spremala se 410. godine pr. Kr. za svoj Drugi pohod na Siciliju. Do toga vremena Kartaga nije imala novac u optjecaju, čak ni strani. Kartażani su nesumnjivo bili svjesni novca feničkih gradova istočnog Mediterana. Grčki gradovi Cirenaike na obali sjeverne Afrike i punski i grčki gradovi na Siciliji, davno prije njih kovali su vlastiti novac.³⁹ Njezini generali neko su vrijeme bili zadovoljni korištenjem feničke valute na otoku.⁴⁰ No, praksa njezinih saveznika i potreba da isplati plaćenike u svojoj vojsci koji se bore za kontrolu otoka protiv Sirakuze i drugih grčkih gradskih država, primorala je Kartażane da počnu kovati svoj novac. Paradoksalno je da su vojni rashodi, a ne komercijalni razlozi vjerojatno dali najsnažniji poticaj za prihvaćanje novca kao platežnog sredstva.⁴¹

Tehniku i stil kovanja Kartażani su preuzeli od grčkih neprijatelja na Siciliji, što se očituje u usvajanju sicilijanskog tipa glave Perzefone na licu pojedinih kovanica, i u neizbrisivom grčkom stilu najranijih kartaških primjeraka.⁴² Prve emisije novca pod kartaškim autoritetom bile su tetradrahme kovane u pojedinim gradovima: Motya,

³⁷ <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=301243>

* protoma (grč. *πρωτομή*: njuška, bista), na uporabnim predmetima ili umjetninama, plastični ukras u obliku životinjske glave ili ljudskoga poprsja; naziv se obično veže uz artefakte pronađene u arheološkim iskopavanjima. www.enciklopedija.hr

³⁸ <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=301243>

³⁹ *Frey-Kupper, Suzanne*: str. 80.

⁴⁰ *Evans, Arthur J.*: str. 97.

⁴¹ *Visonà Paolo*: 1998. str. 4.

⁴² *Müller, Ludwig*.

Panormus, Gela, Solus i dr., na Zapadnoj Siciliji, uglavnom tamo gdje su već postojale grčke autonomne kovnice i tradicija kovanja novca. Mnogi numizmatičari smatraju da je umjetnost kovanja na Siciliji u tom razdoblju dostigla vrhunac u izvrsnosti, što se nije ponovilo do 19. stoljeća.⁴³

Poput srodnog hebrejskog, punski je bio semitski jezik napisan bez samoglasnika, stoga moramo nagađati kako su se pisane riječi izgovarale. Nekoliko emisija tog novca ima legendu ispisanu na semitskom, kao što su: QRT HDŠT *Qart Chadsat?* (Novi grad Kartage - Nova Kartaga); MHNT *Machanat?* (kamp - vojni stožer) SMMNT *Shâm Machanat?* (ljudi iz kampa = vojnog stožera); MHSBM *Mechasbim?* (kvestori - blagajnici?), i sl., koji se ne mogu jasno klasificirati u bilo koji određeni lokalitet na Siciliji. Stoga se takve kovanice prikladno mogu opisati kao sikulo-punske, kako ih danas nazivamo, a predstavljaju novac kovan na Siciliji za potrebe kartaške vojske.⁴⁴ Nastanak sikulo-punskih kovanica podudara se sa sukobima između starih primorskih gradova zapadne Sicilije i Kartage, a koji su rezultirali uništenjem: Selinunta i Himere u 409. god., Akragasa u 406. godini i Gele i Kamarina u 405. godini. Stoga je vrlo vjerojatno da su te rane kovanice uglavnom kovane od znatnog blaga stečenog sukcesivnim osvajanjem tih gradova.⁴⁵ Na slici 7. vidimo tetradrahmu prve serije Kartage kovane za Siciliju za isplatu 50 000 vojnika koji su intervenirali u sukobu između Segeste i Selinunta, prilikom čega su uništeni Selinunt i Himera. Numizmatičke reference razvrstavaju antičke kovanice po organiziranim geografskim područjima, na primjer Atena pod "Atika" i Sparta pod "Lakonija". U standardnim referentnim knjigama i prodajnim katalozima, kovanice iz Kartage pojavljuju se pod imenom "Zeugitana", pokrajine u kojoj je grad stajao, što je otprilike sjeverna trećina suvremenoga Tunisa.

Slika 7. Srebrna tetradrahma, Kartaga (Zeugitana), 410.-392. pr. Kr. Protoma konja s uzdoma, iznad konja zrno žitarice (ječam?), ispod konja legenda: QRTHDST (= Kartaga) /palma, legenda: MHNT (= kamp - vojni stožer), Jenkins SNR 53 4var (O2/...)

⁴³ Markowitz, Mike.

⁴⁴ Müller, Ludwig.

⁴⁵ Evans, Arthur J.: str. 97.

Evans je smatrao da je prikaz protome konja na novcima Kartage u vrijeme vojnog pohoda nastao derivacijom prikaza s naličja zlatne dekadrahme dvaju sicilijanskih grčkih gradova, Sirakuze i Gele.⁴⁶ Međutim novom kronologijom novca Kartage, koja počinje od oko 410. pr. Kr., ta je pretpostavka odbačena, jer se zlatnik Gele svrstava u razdoblje 406.-405. godine pr. Kr., a zlatnik Sirakuze u 4. st. pr. Kr.⁴⁷

Konj kao simbol Sirakuze poznat je i s drugih spomenika, ali i iz činjenice da je oznaka konja bila državni amblem koji je bio žigosan na čela atenskih zatvorenika prodavanih u roblje 413. godine pr. Kr. (Plutarh, Nikias xxix. I).⁴⁸ O simbolici konja na kartaškom novcu postoji više interpretacija. Konj je povezan s legendom o osnivanju Kartage, ali se alternativno smatra i religijskim simbolom koji se odnosi na boga rata ili boga sunca.⁴⁹ Niz solarnih simbola koji povremeno prate konja na kartaškom novcu te činjenica da je bog sunca, barem u kasnijim vremenima, izjednačavan s Ba'al Hammonom, nameću zaključak da bi konja stoga trebalo smatrati atributom toga božanstva - vrhovnika punskog panteona.⁵⁰ Palmino stablo na naličju kartaškog novca, koje je u ovom slučaju amblem-simbol Kartage, kao antički i prepoznatljiv simbol plodnosti, može se smatrati popunjavanjem i nadopunjavanjem simbola boga sunca, i s tim u vezi, istom asocijacijom grčkom odnosu palme i Apolona.⁵¹ Na drugim ranim tipovima kovanica Kartage prikazana je Nika, koja u letu kruni konja u galopu udesno. Budući da je Nika u grčkoj mitologiji krilata božica koja je personifikacija pobjede u ratu i u natjecanjima, njezino pojavljivanje na tim novcima vjerojatno simbolizira pobjede na Siciliji.

Unatoč tome što je Kartaga bila jedna od najvećih monetarnih sila antike prije rimskih osvajanja, kovnice Kartage kovalе su relativno mali broj vrsta kovanica u razdoblju od dva i pol stoljeća. Konj i palma, sami ili povezani s božanskom ženskom ili muškom glavom, osnovni su tipovi pronađeni na kartaškim emisijama u svim kovinama otkako je Kartaga počela kovati 410. pr. Kr.⁵² No, njihov stil nije ostao nepromijenjen tijekom tog razdoblja. Zapravo postoji znatna raznolikost i stilski razvoj na kovanicama koje potječu iz Kartage i njezinih prekomorskih teritorija u 4. stoljeću i tijekom 3. stoljeća pr. Kr.⁵³ U drugoj polovici 4. stoljeća, dosljedna uporaba nekoliko vrsta kovanica mogla je biti namijenjena olakšavanju transakcija unutar punskog područja jer su iste kovanice kružile u Sjevernoj Africi, Siciliji i Sardiniji, a nisu imale nikakve oznake vrijednosti.⁵⁴ Možemo pretpostaviti da su punski trgovci znali koliko je kovanica s prikazom protome (pola konja) bilo ekvivalentno kovanici u zlatu ili elektrumu s prikazom stojećega konja. Glavni korisnici tih kovanica moraju biti politički podložni autoritetu Kartage, ali kulturološki ne moraju biti Puni. Iz arheoloških iskapanja poznato nam je da su Grci

⁴⁶ Evans, Arthur J.: str. 98.

⁴⁷ Jenkins, Kenneth G.: str. 27.

⁴⁸ Jenkins, Kenneth G.: str. 27.

⁴⁹ Jenkins, Kenneth G.: str. 27.

⁵⁰ Jenkins, Kenneth G.: str. 27.

⁵¹ Jenkins, Kenneth G.: str. 27.

⁵² Visonà, Paolo: 2009., str. 173.

⁵³ Visonà, Paolo: 2009., str. 173.

⁵⁴ Visonà, Paolo: 2009., str. 174.

i autohtono stanovništvo koje živi u punskoj zoni u Siciliji i Sardiniji također koristili kartašku valutu.

Padom autonomnih gradskih kovnica u Zapadnoj Siciliji, onih koje su eksplicitno punskog podrijetla: Motya, Panormus, Solus,⁵⁵ i drugih, kao što su Segesta, Entella, itd., te razvojem sikulo-punskog monetarnog sustava, podrazumijeva se situacija u kojoj kartaška prisutnost na Siciliji stječe sve veće imperijalno i teritorijalno obilježje.⁵⁶ Posljedično, nameće se pitanje o tome jesu li ti novci kovani na Siciliji ili u Kartagi, a što je važno za razumijevanje kartaškog imperijalizma na Siciliji i u ostatku zapadnog Mediterana. Danas je općenito prihvaćeno da je sav srebrni novac kovan na Siciliji, a mjesto kovanja nekih primjeraka brončanog novca argumentirano je dovedeno u pitanje.⁵⁷ Ti sikulo-punski novci striktno prate široko prihvaćeni antički standard težine, teme i stil srebrnih kovanica Sirakuze, Gele, Akragasa i drugih gradova. Na jednoj vrsti kovanica udružena je glava nimfe Aretuze (simbol Sirakuze) s konjem i palmom, koja je simbolizirala Kartagu.⁵⁸ Prema antičkoj grčkoj priči u nimfu Aretuzu zaljubio se lovac Alfej. Artemida je pretvorila Aretuzu u vrelo na otoku Ortigiji u staroj Sirakuzi. Alfej se stoga od silne žalosti i ljubavi preobrazio u rijeku.

Slika 8. Nimfa Aretuza na licu tetradrahme iz Sirakuze.

Taj tip s prikazom nimfe na licu tetradrahme Sirakuze kopiran je u skoro identičnom obliku na drammama grada Larise u Tesaliji, na kojima vidimo glavu nimfe Larise, po kojoj je grad i dobio ime.⁵⁹ Kao i Aretuza, Larisa ima gracioznu i lepršavu kosu, a glava joj je sa svoje tri četvrtine zakrenuta ulijevo. O novcima Tesalije, pa tako i grada Larise, govorit ćemo opširnije u nastavku teksta.

⁵⁵ *Thucydides*: 6.2.6.

⁵⁶ *Prag, Jonathan R. W.*: str. 3.

⁵⁷ Vidi: *Prag, Jonathan R. W.* i tamo navedene rasprave.

⁵⁸ *Markowitz, Mike.*

⁵⁹ *Larson, Jennifer S.*: str. 166., *Mørkholm, Otto*: str. 85.

Slika 9. Srebrna drahma, Larisa u Tesaliji, oko 350.-344. pr. Kr. Glava nimfe Larise s lepršavom kosom koju drži vrpca za glavu (ampyx) / konj u kasu nadesno, ima uzde. Legenda na grčkom: Larisa.

Neke vrste sikulo-punskih kovanica kopirale su prikaz Herakla s lica kovanica Aleksandra Velikog, u paru s konjskom glavom i obrnuto. Optjecaj novca Aleksandra Velikog, u to vrijeme, bio je znatno rasprostranjen. Kartažani su poistovjetili grčkog Herakla s Melkartom, glavnim božanstvom feničkoga grada Tira (Sur) i njegovih kolonija Kartage i Kadiza, a štovao se po cijelom Sredozemlju.⁶⁰

Slika 10. Sicilija, Entela. Punsko izdanje. Oko 320./15.-300. pr. Kr. AR Tetradrachma (26 mm, 16,84 g, 7h). Glava Aretuze ulijevo, tri dupina uokolo / glava konja ulijevo; palmino drvo desno, 'MMHNT ispod.

Jedna od najboljih i najpoznatijih grčkih regija za uzgoj konja bila je Tesalija. Ta prosperitetna regija bogata plodnim pašnjacima imala je konjicu kojoj se divio cijeli grčki svijet. Prema grčkoj legendi o nastanku prvog konja, Posejdon je, usnuvši jednom na tlu Tesalije, gdje je bio počašćen naslovom Petraios, (*onaj od stijene*), prolio nešto svojeg sjemena na stjenovito tlo. Oplodjujući zemlju prouzročio je stvaranje prvog konja zvanog Skyphios. U nekim kasnijim varijantama istog mita, Posejdon je Skyphiosa stvorio udarajući zemlju svojim tridentom, odnosno prema sekundarnim verzijama kreiranim u Ateni, Posejdon je oplodio zemlju u Kolonima neposredno izvan grada, stvorivši prvog konja ovdje nazvanog Skeironites.⁶¹ Taj mitski prikaz vidimo na rijetkim brončanima kovanicama Tesalske lige kovanim oko 360. pr. Kr., i na brončanima kovanicama tesalskoga grada Orthea (Orthe) kovanim od kasnog četvrtog do ranog trećeg stoljeća pr. Kr. Obje vrste kovanica prikazuju protomu Skyphiosa koji izlazi iz zemlje.

⁶⁰ Hrvatska enciklopedija, online: <http://www.enciklopedija.hr>

⁶¹ *Hard, Robin*: str. 102.

Mnogi gradovi u Tesaliji imali su prikaz konja na svojim novcima. U tome grad Larisa svakako je najvažnije. Njezini su stanovnici bili posebno ponosni na svoje konje. Tu pasioniranost konjima vidimo na njihovom srebrnom novcu na kojem su portreti konja izrađeni s preciznošću, pažnjom i ljubavlju.⁶² Najranije kovanice Larise s prikazom konja jesu srebrni oboli i poluoboli, koji datiraju iz oko 460. godine pr. Kr. Te prve kovanice, umjetnički gledano grubo su izrađene i prikazuju tek protomu konja s uzdama. Tijekom idućih šezdeset godina kovan je veći niz srebrnih kovanica u širem rasponu denominacija, od drahme i hemidrahme do obola. Na tim kovanicama konji su prikazani u pokretu; u skoku ili propeti na zadnjim nogama, a na nekim primjercima prikazan je i konjanik.

Počevši oko 400. godine pr. Kr., pa do 330. godine pr. Kr. trajala je najveća serija Larisinih drahmi. Glavni tip, koji smo već spomenuli, na licu novca prikazuje glavu lokalne nimfe Larise, po kojoj je grad i dobio ime. Na naličju su prikazi konja koji je na ispaši ili se sprema za valjanje.⁶³

Na srebrnoj drahmi datiranoj oko 356.-342. pr. Kr. prikazan je konj koji spušta glavu i istovremeno podiže prednju nogu. Prema riječima stručnjaka, to znači da će životinja uskoro leći ili se prevrnuti. Graver koji je stvorio tu sliku zasigurno je bio dobar promatrač ponašanja kopitara.⁶⁴

Slika 11. Larisa, 356.-342. pr. Kr. Srebrna drahma (19 mm, 6,03 g, 5h). Glava nimfe Larise okrenute blago, nosi ampyx, naušnice i ogrlicu / ΛΑΡΙΣΑ-ΑΙΩΝ, konj udesno, sprema se prevrnuti.

Na drugoj drahmi iz istog razdoblja prikazan je konj koji stoji, mogli bismo reći, zaštitnički ispred mladog ždrjebeta. Prikaz ždrjebeta u pozadini koji je načinjen u plitkom reljefu dojmljiv je primjer vizualne perspektive na kovanici kasnog klasičnog doba.⁶⁵ Osim navedenih prikaza konja na drahmama u razdoblju oko 420. do 360. godine pr. Kr. i na didrahmama (staterima) iz sredine četvrtog stoljeća pr. Kr. uobičajen je i prikaz propetoga konja.

⁶² Vagi, David: <https://www.coinworld.com/news/world-coins/2015/01/The-prized-horses-of-Larissa-subject-of-ancient-Greek-coins.html>

⁶³ Isto.

⁶⁴ Markowitz, Mike: <https://coinweek.com/ancient-coins/coinweek-ancient-coin-series-horses-ancient-coins/>

⁶⁵ Markowitz, Mike: <https://coinweek.com/ancient-coins/coinweek-ancient-coin-series-horses-ancient-coins/>

Po uzoru na kovanice obližnje Makedonije u razdoblju od oko 480.-440. godine pr. Kr. kuju se kovanice s prikazom konja u hodu s konjanikom koji drži dva koplja. Prikazi konjanika u razdoblju od 380. do 356. godina pr. Kr. vrlo su rijetki.⁶⁶

Ta zadivljujuća serija Larisinih srebrnih kovanica s prikazima konja završila je u kasnom četvrtom stoljeću pr. Kr., zbog dominacije makedonskog kraljevstva pod svojim kraljevima Filipom II. (382.-336.) i Aleksandrom III. Velikom (356.-323.).

Prema Plutarhovoju biografiji "Aleksandrov život" i poznati konj Aleksandra Velikog, Bukefal ili Bucefal „*volovska glava*“, bio je tesalski. Filonik iz Tesalije prodao ga je kralju Filipu, ocu Aleksandra Velikog, za 13 talenta ili 19 500 tadašnjih Filipovih tetradrahmi (oko 300 kilograma srebra), što je nesumnjivo bila visoka cijena. Filipovo ime u svom grčkom izvorniku Philippos znači "ljubitelj konja". Mnoga grčka osobna imena u svom sastavu sadrže riječ konj. Na primjer: drevni grčki astronom *Hipparkhos* (190.-120. pr. Kr.) znači "gospodar konja" ili *Xanthippe* (rođena oko 440. godine prije Krista), ime žene filozofa Sokrata znači "žuti konj".⁶⁷ Aleksandar je od svoje mladosti stvorio doživotnu vezu s Bukefalom koji ga je pratio u svim bitkama. Prema legendi nitko osim Aleksandra nije mogao uzjahati Bukefala.

Slika 12. Pompeji, drevni rimski podni mozaik iz Kuće Fauniniovih, prvo st. pr. Kr. prikazuje Aleksandra na Bukefalu u jurišu na perzijskog kralja Daria III. u bitci kod Issusa.

Na rijetkim i zagonetnim tzv. „Porovim medaljonima“, koji su kovani u znak sjećanja na Aleksandrovu pobjedu nad indijskim vladarom Porom u svibnju 326. godine pr. Kr., prikazan je Aleksandar na konju u jurišu na slona na kojem su dva ratnika. Konji su obično zaplašeni mirisom i pojavom slonova, osim ako nisu posebno obučeni, pa je to prizor izvanredne hrabrosti i konja i jahača.⁶⁸

⁶⁶ Vagi, David: <https://www.coinworld.com/news/world-coins/2015/01/The-prized-horses-of-Larissa-subject-of-ancient-Greek-coins.html>

⁶⁷ Markowitz, Mike: <https://coinweek.com/ancient-coins/coinweek-ancient-coin-series-horses-ancient-coins/>

⁶⁸ Isto.

Slika 13. Nepoznata kovnica, „Porov medaljon“, oko 326. pr. Kr., Aleksandar na Bukefalu juriša na slona s dva Porova ratnika / Aleksandar stoji okrenut udesno, u lijevoj ruci drži koplje, a u desnoj Zeusovu munju.

Bitka kod Hidaspa, gdje se suočio s kraljem Porom iz Paurave - male ali uspješne indijske kraljevine na rijeci Hidaspa (današnji Dželum *Jhelum*) u Punjabu, zasigurno je bila jedna od najtežih bitaka u Aleksandrovoj karijeri. Prema predaji, u prvom napadu Hindusa Porov brat Amar ubio je Aleksandrova konja Bukefala. Njemu u čast utemeljen je grad na rijeci Hidaspa nazvan Bukefala.⁶⁹

Zahvaljujući Plutarhovim opisima Aleksandra (Plut. Aleks. 16,7 i 32,8-11) nema sumnje u identitet ratnika koji je prikazan na licu i naličju tih kovanica. Iako prikaz scene determinira događaj, pozadina kovanja, prometa i svrha tih kovanica ostaje nam zagonetna.⁷⁰ Ne zna se jesu li to prigodna izdanja samog Aleksandra koja je dijelio svojim trupama nakon bitke kod Hidaspa ili su možda djelo pokretne kovnice koja je pratila trupe. Najvjerojatnije su to kovanice nastale u Mezopotamiji ili Baktriji kao kratkotrajna memorijalna emisija koja prikazuje Aleksandrovu pobjedu nad Porovim slonovima, izrađene u perzijskoj (a ne indijskoj) slikarskoj tradiciji, na što upućuju njihov grubi stil izrade i nalazišta tih novaca. Različita težina tih komada ne omogućava nam da pravilno identificiramo korišteni denominacijski sustav, pa ih se iz praktičnih razloga danas naziva dekadrahma = pet šekela i tetradrahma = dva šekela.⁷¹

Kako god bilo, to su kovanice na kojima se Aleksandar prvi put pojavljuje, a njegovo predstavljanje već aludira na njegov polu-božanski lik koji je na naličju u desnoj ruci drži munju, atribut njegova navodnog oca, boga Zeusa. Od tog momenta Aleksandar kao pobjednik na konju istaknut je prikaz u suvremenoj i kasnijoj umjetnosti, koji brzo postaje ikonografska formula koja se koristi i za herojske i kraljevske figure.⁷²

⁶⁹ Hrvatska enciklopedija s. v. "Bucefal": <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9917>.

⁷⁰ Dahmen, Karsten: str. 110.

⁷¹ Isto.

⁷² Dahmen, Karsten: str. 7.

Na licu tetradrahme Seleuka I. (312.-280. pr. Kr.), vojskovođe Aleksandra Velikoga i osnivača ogromnog Seleukidskog carstva, konglomerata različitih naroda, vidimo prikaz konja s bikovim rogovima, što se često pogrešno tumači kao prikaz Bukefala.⁷³ Konj s rogovima na licu te tetradrahme, kao i slon i sidro na naličju, ovdje su simbol Seleuka I. i njegove monarhije.

Slika 14. Carstvo Seleukida, Pergamon, Seleuk I. 281.-280. pr. Kr., srebrna tetradrahma, glava konja s bikovim rogovima udesno/sloun u pokretu ulijevo, iznad njega pčela, ispod sidro, legenda: kralj Seleuk.

Do drugog stoljeća prije Krista tradicija kovanja i korištenja kovanica širila se izravno kroz keltsku Europu, dostižući svoj vrhunac tijekom prvog stoljeća prije Krista. Iako su kovanice proizašle iz mediteranskih prototipova, njihova ikonografija pokazuje nezavisnost i individualnost keltskih rezača kalupa.⁷⁴ Naličje mnogih kovanica prikazuje zoomorfne teme učestalije od ljudskih prikaza i uglavnom je moguće povezati ikonografiju novca s drugim keltskim umjetnostima. Bića prikazuju domaće i šumske životinje, ali često i fantazijske, mitološke zvijeri, sastavljene od elemenata više životinja. Keltima je jedna od najvažnijih životinja bio konj, ne samo zbog vjerskih i simboličkih razloga, nego i zbog praktičnih razloga, pa ne čudi da je konj izrazito najčešći motiv na kovanicama. Konji su bili središnji dio keltskog načina života kao prijevozno sredstvo, ali i kao simbol plemstva. Keltski plemići vozili su se na bojnim kolima, a manje plemeniti ratnici formirali su konjicu.⁷⁵ Kelti su bili poznati u cijeloj drevnoj Europi po svom konjaništvu, posebice bojnomo, pa ne čudi da su česti prikazi na kovanicama muški ili ženski konjanici i vozači bojnih kola. Posebno su favorizirani prikazi ženskih vozača bojnih kola među Redonima i Turonima sjeverozapadne Galije.⁷⁶

⁷³ Erickson, Kyle: str. 121.-124.

⁷⁴ Green, Miranda: str. 156.

⁷⁵ Monaghan, Patricia: str. 249.

⁷⁶ Green, Miranda: str. 156.

Slika 15. Đurđevac, kelti Taurisci, 1. st. pr. Kr., na srebrnim tetradrahama, Đurđevečki tip, stilizirana Apolonova glava ulijevo, na glavi kapa s dijademom od jajolikih perla / stilizirani konj okrenut ulijevo, s kuglicama na zglobovima nogu i perlama iznad kopita.

Keltsko je plemstvo često pokopano sa svojim konjima i oružjem, što je ukazivalo na povezanost za života koja nije bila okončana smrću. Ritual pogrebne upotrebe konja u keltskim zemljama može proizići iz njihove povezanosti sa solarnim štovanjem što sugerira keltski novac sa solarnim i konjskim simbolima. Kotač bojnih kola, kao dvostruka simbolika, sunca i bojne kočije, posebno je bio povezan s božicom Eponom, prvakinom keltske konjice pod rimskom okupacijom, čiji se kult proširio Rimskim Carstvom.⁷⁷ Taj je prikaz u konačnici izveden iz makedonskih zlatnih statera Filipa II., koji su na licu imali glavu Apolona, a na naličju bojna kola boga Sunca. Kult božice Epone, čije ime znači “konj” ili, jer je ženskog spola, “kobila”, prešao je preko Kelta na rimske legionare, kojima je postala božica konjice.

Na rimskom novcu zoomorfne prikaze nalazimo u više funkcija. Oni mogu biti glavni nosioci dizajna na kovanici; prikazi životinja povezanih s božanstvima; prikazi mitoloških životinja; prikazi životinja kao simbola provincija; životinje kao oznake kovnice i prikazi životinja koje vuku bojna ili teretna kola. Konj je uz orla najzastupljenija životinja u prikazima na novcu Rimske Republike, Rimskog Carstva i rimskih pokrajina.

Tako je već na naličju srebrne didrahme iz 214. godine pr. Kr. prikazan propeti konj, a na licu je bista boga Marsa ili Apolona i protoma konja.

Partski denar Rimske Republike iz 40. godine pr. Kr., s prikazom konja, povezan je s vojskom Kvinta Labijena (*Quintus Labienus*). Kvint je bio rimski general, sin znamenitog vojskovođe Tita Labijena ubijenog od Cezarove vojske u bitci kod Munde, koji se borio u ratu između trijumvira i Cezarovih ubojica na strani Bruta i Kasija. Uz pomoć Pacora, sina kralja Sirije i Male Azije, 40. godine pr. Kr. osvaja Siriju. Nakon tog uspjeha proglašava se carem Parta i kuje novac s tom legendom. Naposljetku, pobijeden je i ubijen 39. godine pr. Kr. u Taurusu od Publija Ventidija Basa (*Publius Ventidius Bassus*), legata Marka Antonija. Novac koji smo spomenuli nosi na svom naličju prikaz osedlanog i zauzdanog partskog konja, što simbolizira njegovu pobjedu nad Partima.

⁷⁷ Monaghan, Patricia: str. 249.

Slika 16. Kovnica Sirija ili jugoistočna Mala Azija, srebrni denar, Kvint Labijen, 40. pr. Kr., poprsje Kvinta Labijena ulijevo / osedlan i zauzdan partski ratni konj s lukom i tobovcem na boku.

Dvoprežna kola koja se obično nazivaju „biga“ u Rimu su se koristila za sport, prijevoz i ceremonije. Najčešće životinje koje vuku bigu bili su konji, ali u umjetnosti, arhitekturi ili na ceremonijama ponekad su ih zamijenili drugim životinjama. Biga u filozofskom smislu simbolizira mjesec. Na vrlo rijetkim primjercima rimskog novca pojavljuju se i troprežna kola - triga, kojima upravlja Viktorija.

Posljednja vrsta te kategorije je četveropreg - kvadriga (Quadriga), kojom upravljaju sva veća muška i ženska božanstva rimskog panteona, a ponekad i „božanski“ carevi. Taj tip zaprege smatrao se carskim, dostojnim bogova i heroja, pa su ga Rimljani naročito cijenili i koristili prilikom trijumfalnih dočeka vojske. Kao što smo već rekli, konj je bio simbol intelekta pa četveropreg, jer je broj četiri simbol jednakosti, simbolizira neskladne sposobnosti uma koje su dovedene u kontrolu i uvježbane u savršenu ravnotežu.⁷⁸

Na slici 17. vidimo srebrni denar Gaja Kasija kovan oko 126. godine pr. Kr. koji slavi tabelarij Lex Kasija (*Lex Cassia tabellaria*) iz 137. godine prije Krista koji je odredio upotrebu tajnog glasačkog postupka za sva suđenja u narodnim skupštinama, osim za slučajeve izdajstva.⁷⁹ Prednja strana denara prikazuje glavu Libertas, rimske božice slobode. U donjem lijevom dijelu (iza vrata božice) prikazana je glasačka posuda. Na naličju je personifikacija Libertas na četveropregu koja drži kapu (*pileus*) i znakovlje (*vindicta*) slobode.

Slika 17. Rim, Republika, Gaj Kasije oko 126. pr. Kr., srebrni denar, glava Libertas, rimske božice slobode. U donjem lijevom dijelu glasačka je posuda / personifikacija Libertas na četveropregu koja drži kapu (*pileus*) i znakovlje (*vindicta*) slobode.

⁷⁸ Bayley, Harold: str. 156.

⁷⁹ Morstein-Marx, Robert: str. 86.

U šestom stoljeću pr. Kr. Grci su počeli kovati novac. Gradovi su žigosali novac svojim oznakama kovnica i simbolima grada. Neke od najranijih grčkih kovanica potječu iz EGINE, i nose prikaz kornjače, a one iz Korinta, prikaz Pegaza, Belerfontova mitskog krilatog konja. Peisistratus (umro 527. pr. Kr.), kandidat za vlast u Ateni, počeo je kovati novac s likom sove (koja simbolizira Atenu, božicu grada Atene) i maslinovom granom.⁸⁰

Pegaz je prema grčkome mitu bio krilati konj, sin Posejdona i Meduze, koji je iskočio iz Meduzina tijela kada joj je Perzej odrubio glavu. Pegaz se krilima uzdigao do Olimpa, gdje je postao Zeusov nositelj groma i munje, a slavio se kao simbol pjesničkog nadahnuća.⁸¹ U legendi, Belerfont, koji je postao kralj u Korintu, pripitomio je Pegaza uz pomoć zlatnog obruča koji mu je dala božica Atena i počinio s njim mnoga junačka djela, no kada se jašući Pegaza htio popeti na Olimp, konj ga zbaci i pobjegne Zeusu, Belerfont zatim poludi i umre. Pegaz je stekao besmrtnost i pretvoren je u zvijezde.⁸² Tako se Pegaz pojavljuje na mnogim kovanicama Korinta i njegovih kolonija.

Slika 18. Korint, oko 550.-500. pr. Kr., srebrni starter (8,61 g). Pegaz, sa zakrivljenim krilom, leti prema lijevoj strani; ispod grčko slovo koppa (Korint)/Inkuz u obliku svastike ulijevo (solarni simbol). BCD Korint 3., Ravel - (P- / T 54).

Slika 19. Korint, oko 345.-307. pr. Kr., srebrni stater (8,53 g), Pegaz u letu udesno; Ravel 1008.

⁸⁰ Bogucki, Peter: str. 759.

⁸¹ Hrvatska enciklopedija s. v. „Pegaz“: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47302>.

⁸² Hrvatska enciklopedija s. v. „Belerfont“: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6711>

Lako je nagađati o podrijetlu ideje i simbolizmu krilatog konja. Konj koji je brz poput vjetra i koji leti može se koristiti kao metafora za besmrtnost duše.

Osim Korinta i ostatka Grčke, Pegaz se pojavljuje i na mnogim drugim drevnim kovanicama. Nalazimo ga na: rimskim, sirakuškim, sicilijanskim, kartaškim, tračkim, italiskim, anatolskim, seleukidskim, partskim, ilirskim i keltskim kovanicama.

Popis literature:

- Alef, Gustave*: The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View., *Speculum* 41 (1), 1966., str. 1.-21.
- Allan, Tony*: Stari Rim, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Andrew, W. J.*: A Numismatic History Of The Reign Of Stephen. A.D. 1135 To 1154. Chapter III., *British Numismatic Journal* 1913., First Series, Volume X., str. 53.
- Badurina, Ante*: Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1979.
- Baldwin, Agnes*: Symbolism on Greek coins, New York, 1916., str. 81.
- Bayley, Harold*: The Lost Language of Symbolism. London, 1912 (repr. 1951).
- Bittel, Kurt*: Hattusha: The Capital of the Hittites. New York: Oxford University Press. 1970.
- Blackburn, Mark*: The coinage of Scandinavian York, rad u: Aspects of Anglo-Scandinavian York (Archaeology of York), 2005.
- Bogucki, Peter*: Encyclopedia of society and culture in the ancient world 1. New York, 2008.
- Bowers Peterson, Stephanie*: The Cult of Dushara and The Roman Annexation of Nabataea, Ontario, 2006.
- Bubić, V.*: Kasnoantičke svjetiljke s ranokršćanskim prikazima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. (104), 2011.
- Canby, Jeanny Vorys*: Falconry (Hawking) in Hittite Lands. *Journal of Ancient Near Eastern Studies* 61 (3), 2002., str. 161.-201.
- Carson, R. A. G.*: Coins of Greece and Rome, London, 1972.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alaina*: Rječnik simbola, Zagreb, 1983.
- Cirlot, Juan Eduardo*: A Dictionary of Symbols, Second edition, London, 1971.
- Cocagnac, Maurice*: Biblijski simboli, Zagreb, 2002.
- Colas, Michel Mathieu*: Dictionnaire des noms de divinités, HAL arhiva, zaprimljeno 2013. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00794125v3>
- Collins, Billie Jean*: Animal Mastery in Hittite Art and Texts. U: The Master of Animals in Old World Iconography, Archaeolingua Foundation, br. 24., Budimpešta, 2010., str. 59.-74.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1914., Vol. 1.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1925., Vol. II. Part I.-II.
- Cook, Arthur Bernard*: Zeus A Study in Ancient Religion, Cambridge, 1940., Vol. III. Part I.-II.
- Cotterell, Arthur*: Enciklopedija bogova i legendi starih Grka, Rimljana, Kelta i Nordijaca, Rijeka, 2003.
- Crawford, M. H.*: Roman Republican Coinage, Cambridge, 1974.
- Crnčević, Ante*: O simbolizmu ptica u kršćanskoj tradiciji, *Živo vrelo*, br. 9., Zagreb, 2014.
- Crnčević, Ante*: Zaboravljeni jezik kršćanskih simbola, *Živo vrelo*, br. 7., Zagreb, 2014.

- Dahmen, Karsten*: The Legend Of Alexander The Great On Greek And Roman Coins, New York, 2007.
- Deeds, C. N.*: The Double-Headed God. Folklore 46 (3), 1935., str. 194.-243.
- Dixon-Kennedy, Mike*: Encyclopedia of Greco-Roman Mythology, Santa Barbara, 1998.
- Dobrinić, Julijan*: Riječki novci i novci s riječkim obilježjima 1848.-2002. Muzej grada Rijeke, O izložbi, <http://www.muzej-rijeka.hr/rijecka-numizmatika/o-izlozbi.htm>
- Fontenrose, Joseph*: Didyma, Apollo's Oracle, Cult and Companions, London, 1988.
- Erskine Clement Waters, Clara*: Saints in Art. London, 1896.
- Evans, Arthur J.*: Syracusan „Madallions“ and Their Engravers in The Light of Recent Finds, London, 1892.
- Evans, Edward Payson*: Animal Symbolism in Ecclesiastical Architecture, London, 1896.
- Frey, Albert*: A Dictionary of Numismatic Names, Their Official and Popular Designations, New York, 1917.
- Frey-Kupper, Suzanne*: Coins and their use in the Punic Mediterranean: case studies from Carthage to Italy from the fourth to the first century bce, 2014., dostupno na: <http://wrap.warwick.ac.uk/49479/>
- Frutiger, Adrian*: Signs and Symbols-Their Design and Meaning, Ontario, 1928.
- Erickson, Kyle*: Seleucus or Alexander: The horned Horseman, rad u: Every Inch a King, uredili: Lynette Mitchell i Charles Melville, Leiden-Boston, 2013.
- Erskine Clement Waters, Clara*: Saints in Art. London, 1896.
- Geissen, Angelo*: The Nome Coins of Roman Egypt, Coinage And Identity In The Roman Provinces, Oxford, 2005.
- Green, Miranda*: Animals In Celtic Life And Myth, London - New York, 1992.
- Grierson, Philip*: Byzantine Coinage, Washington D.C., 1999.
- Grueber, H. A.*: Coins of the Roman Republic in the British Museum: vol. I aes rude, aes signatum, aes grave, and coinage of Rome from B.C. 268., British Museum, 1970.
- Hall, James*: Rječnik tema i simbola u umjetnosti, Zagreb, 1998.
- Hall, M. Jonathan*: A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE, Chichester, 2014.
- Hard, Robin*: The Routledge Handbook Of Greek Mythology, London, 2004.
- Hart, George*: The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses, Second Edition, London-New York, 2005.
- Hill, G. F.*: A Handbook of Greek and Roman Coins, London, 1899.
- Hill, G. F.*: Historical Greek Coins, London, 1906.
- Hill, G. F.*: Historical Roman Coins, London, 1909.
- Icks, Martijn*: The Crimes of Elagabalus: The Life and Legacy of Rome's Decadent Boy Emperor, Cambridge, 2012.
- Jenkins, G. Kenneth*: Coins of punic sicily. Part 2, Carthage Series I, u: Schweizerische numismatische Rundschau, br. 53, 1974., dostupno na: <http://www.e-periodica.ch>
- Jordan, Michael*: Dictionary of Gods and Goddesses, Second Edition, New York, 2004.
- Jung, C. G.*: Symbols of Transformation (Collected Works, 5). London, 1956.
- Jung, C. G.*: Psychology and Alchemy (Collected Works, 12). London, 1953.
- Katičić, Radoslav*: Čudesno drvo, Filologija, br. 45, Zagreb, 2005.

- Kos, Petar*: Leksikon antičke numizmatike, Zagreb, 1998.
- Kushnir-Stein, Alla*: Coinage And Identity In The Roman Provinces, City Eras on Palestinian Coinage, Oxford, 2005.
- Larson, Jennifer S.*: Greek Nymphs: Myth, Cult, Lore, Oxford, 2001.
- Lurker, Manfred*: The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons, London, 2004.
- Markowitz, Mike*: The Coinage of Carthage, tekst u CoinWeek, 2014. dostupno na: <https://coinweek.com/featured-news/coinage-of-carthage/>
- Markowitz, Mike*: Horses on Ancient Coins, tekst u CoinWeek, 2016. dostupno na: <https://coinweek.com/ancient-coins/coinweek-ancient-coin-series-horses-ancient-coins/>
- Mattingly, Harold*: Roman Coins, From The Earliest Times To The Fall of The Western Empire, New York, 1928.
- Monaghan, Patricia*: The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore, New York, 2004.
- Mørkholm, Otto*: Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-188 BC), Cambridge, 1991.
- Morstein-Marx, Robert*: Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic, Cambridge, 2014.
- Müller, Ludwig*: Numismatique de l'ancienne Afrique. Copenhagen, 1860.-1862., dostupno na: <https://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=Carthage>
- Patrocínio de Souza, José*: The Eagle „spacecraft“ of the pre-scientific age, članak u: The UNESCO Courier, London, 1970., str. 23.-27.
- Peker, Ali Uzay.*: The Origins Of The Double-Headed Eagle As A Cosmological Symbol, izašlo u: Turkish Art, Ženeva, 1999.
- Plant, Richard*: A Numismatic Journey Through the Bible, London, 2007.
- Porada, Edith*: Why Cylinder Seals? Engraved Cylindrical Seal Stones of the Ancient Near East, Fourth to First Millennium B.C. The Art Bulletin 75 (4), 1993, str. 563.-582.
- Prag, Jonathan R. W.*: Siculo-Punic Coinage and Siculo-Punic Interactions, Bollettino di Archeologia on line I 2010/ Volume speciale A / A2 / 2., dostupno na: www.archeologia.beniculturali.it
- Rodríguez Pérez, Diana*: Contextualizing Symbols: „the Eagle and the Snake“ in the Ancient Greek World, izdano u: BOREAS- Münstersche Beiträge zur Archäologie Band 33, 2010.
- Roman, Luke; Roman, Monika*: Encyclopedia of Greek and Roman Mythology, New York, 2010.
- Rydborg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland, London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907., Vol. I.
- Rydborg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland, London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907., Vol. II.
- Rydborg, Viktor*: Teutonic Mythology, Gods and Goddesses of the Northland, London-Copenhagen-Stockholm-Berlin-New York, 1907., Vol. III.
- Schneider, Marius*: El origen musical de los animales-símbolos en la mitología y la escultura antiguas. Barcelona, 1946.
- Smajlagić, Nekez*: Klasična kultura islama, II., Zagreb, 1976.
- Smajlagić, Robert*: Prikazi ikonografija i simbola trijada i trojstva na kovanom novcu, Numizmatičke vijesti, broj 69., Zagreb, 2016.

- Smajlagić, Robert*: Zoomorfni, teriomorfni i tetramorfni simboli na kovanom novcu, 1. dio, Numizmatičke vijesti, broj 70., Zagreb, 2017.
- Smith, George*: The Chaldean Account of Genesis, New York, 1876.
- Stevenson, William Seth; Madden, William Frederic*: A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial, London, 1889.
- Stolba, Vladimir F.*: Fish and Money: Numismatic Evidence for Black Sea Fishing, objavljeno u: Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region, Aarhus, 2005.
- Stafford, Emma J.*: Stara Grčka, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Štekar, Andrej*: Kršćanska simbologija na slovenskih srednjeveških novcih, 3. dio, Numizmatični vestnik, br. 37., Ljubljana, 2011.
- Şahin, Işık*: The decoration on the shields in Greek vase painting, str. 15., objavljeno u: Anodos. Studies of the Ancient World, 4-5/2004-2005, Trnava, 2006.
- Taborski, Sophia*: Not Just for the Birds: Augury and Archaic Attic Vase Paintings, Pittsburgh, 2015.
- Thucydides*: History Of The Peloponnesian War, 6.2.6, dostupno na: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/-460_-400,_Thucydites,_History_Of_The_Peloponnesian_War,_EN.pdf
- Tukara, Vlado*: Simbolika životinja u tekstovima sv. Ambrozija, Crkva u svijetu, 43 (2008), br. 4.
- Vagi, David*: The prized horses of Larissa subject of ancient Greek coins, tekst u World Coins, 2015., dostupno na: <https://www.coinworld.com/news/world-coins/2015/01/The-prized-horses-of-Larissa-subject-of-ancient-Greek-coins.html>
- Van Meter, David*: The Handbook of Roman Imperial Coins, New York, 2000.
- Veh, Otto*: Leksikon rimskih careva, Od Augusta do Justinijana I., 27. pr. Kr.-565. posl. Kr., Jastrebarsko, 2001.
- Visonà Paolo*: Carthaginian coinage in perspective. AJN, 10, str. 1.-27., 1998.
- Visonà, Paolo*: Tradition and innovation in Carthaginian coinage during the Second Punic War Schweizerische numismatische Rundschau, broj: 88, str.: 173.-182., 2009. dostupno na: <http://doi.org/10.5169/seals-179781>
- Whittick, Arnold*: Symbols, Signs, and their Meaning, London, 1960.
- Wood, Juliette*: Kelti, velike civilizacije život, mit i umjetnost, Zagreb, 2008.
- Woolsey, J. M.*: Symbolic Mythology and Translation of A Lost and Forgotten Language, New York, 1917.
- Zamarovsky, Vojtech*: Grčko čudo, Zagreb, 1974.
- Zamarovsky, Vojtech*: Junaci antičkih mitova, Zagreb, 1973.
- Zimmer, Heinrich*: Myths and Symbols in Indian Art and Civilization. New York, 1946.

Izvori fotografija:

- Slika 1. http://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html
- Slika 2. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/72/Tridrachm%2C_Kyzikos%2C_Mysia%2C_Symmachy_coinage%2C_404-394_BC.jpg
- Slika 3. https://it.wikipedia.org/wiki/File:CngcoinsCALABRIA,_Tarentum._Circa_302_BC910682.jpg
- Slika 4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Anaxilas>

Slika 5. Internet, anonimni izvor

Slika 6. https://en.wikipedia.org/wiki/Nectanebo_II#/media/File:Gold_Stater_of_Pharao_Nektanebo_II.jpg

Slika 7. http://www.magnagraecia.nl/coins/Punic_map/Zeugitana_map/descrZ_SNR53-4var.html

Slika 8. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3668>

Slika 9. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Didrachme_de_Thessalie.jpg

Slika 10. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tetradrachm,_320-300_BC,_Punic,_Entella.jpg

Slika 11. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Larissa_drachma_2.jpg

Slika 12. https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_the_Great

Slika 13. <https://i.pinimg.com/originals/22/5f/c2/225fc22ed272652d95e278c84e2f4fc4.jpg>

Slika 14. https://en.wikipedia.org/wiki/Seleucid_Empire

Slika 15. <https://podravske-sirine.com.hr/arhiva/3901>

Slika 16. Internet, anonimni izvor

Slika 17. https://en.wikipedia.org/wiki/Ballot_laws_of_the_Roman_Republic

Slika 18. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greek_Silver_Stater_of_Corinth.jpg

Slika 19. https://hr.wikipedia.org/wiki/Kopa#/media/Datoteka:Ravel_1008.2.jpg